

AHİLİK MÜESSESESİNİN SOSYAL GELİŞMEDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Enis Öksüz

Bilindiği üzere AHİLİK ile ilgili, bilgi kaynaklarımız son derece azdır. Çünkü, bugünkü, Türkçe ve batı dilleri ile yapılan neşriyat kıt denilecek kadar yetersizdir. Kaynak eksikliğinin bir diğer önemli sebebi, lâtın harflerine geçişten sonra mevcut eserlerin süratle ve bütünüyle bugünkü alfabe harfleri ile basılmamış olmasıdır. Bu son eksiklik olmasaydı öyle sanıyorum ki, okuyucu ve araştırmacılara zengin kaynak eserler sunulacak ve çok mükemmel tahlillere, değerlendirmelere ve organizasyon geliştirmelerine vbs. düşündürücü, ilham kaynakları verilmiş olacaktı. Gerekçeli ve ilmi sonuçlara varmak için bu konudaki çalışmalara hız verilmesi samimi dileğimizdir.

Belirteceğim bir cümleyi espri sayacaksınız ama, düşündürücü olması bakımından takdirlerinize arz ediyorum. "Biz Türkler yazmadan ziyade, galiba, yaşamayı ve nakletmeyi prensip adetmişiz, sanki yazmak yerine şifahi nakil ve nasihatlar, sırlar v.s. şekiller karakterimizin bir parçası olmuş. Konuşuruz, fakat yazmayız. Az okuruz. 100 hanelen kaçında kütüphane var, ve kaç tane eski eser var desem gurur duyacak bir cevap bulmakta güçlük çekeriz. Bu menfi tesbiti yenmek ve yok etmek zorundayız. Bu sonuca büyük milletimizin müstehak olmasını içimize sindiremeyiz. Geçmişten hız alarak geleceği güçlü ve güzel yapmanın en tesirli yollarından birisi, düşünce ve tesbitlerimizi, gelecek nesillere yazarak miras bırakmaktır. Kaynak kıtlığına rağmen sizlere bir şeyler ifade etmeye gayret edeceğiz. Bu hususdaki akademik çalışmaların ilerde daha bereketli sonuçlar vermesi mutlaka beklenilmedir. onun için de teşvik edilmelidir. Odalar Birliği, Ahilik Araştırma ve Kültür vakfı ve diğer kuruluşların gayretleri ümit verici, takdire şayan gözükmektedir.

Sosyal gelişmenin çok çeşitli tarifleri yapılmakla beraber, bana göre, derli-toplu ve kolay bağlantılar kurulabilmesi bakımından üç başlıkta topladığımız bir tasnif dikkat çekicidir. Yani sosyal gelişmeden bahsederken

- 1- İktisadi büyüme,
- 2- Orta tabakalaşma,
- 3- Birlik şuuru,

asgari ölçüler olarak ele alınabilir. Zaman içerisinde çok teferruatlı listeler yapmak gerekirse, üzerinde durulacak konular bu ölçüler altında sıralanabilir.

İktisadi büyümenin sonucu, ölçülebilir kıymetlerin fert başına artmasıdır. Kısaca, fert başına milli gelirden alınan payın reel olarak artmasıdır. Bu açıdan meseleye baktığımızda, Ahi Teşkilâtlarının israftan kaçınmayı, kaliteli mal üretmeyi, kaliteli insan gücü yetiştirmeyi, her zaman ve her yerde vazgeçilmez prensipler haline getirdiklerini tesbit etmekteyiz. Rekabet kalite üzerine kurulmuş olduğundan aynı fiyatları malların satışa arz edilmesi sonucu, fazla kazancın kaynağı kaliteli mal olmaktadır. Türk devlet geleneğinde önce tebaanın ihtiyaçlarının karşılanması, sonra dışa dönük mal üretilmesi esas olduğundan, iç tüketimin miktar ve kalitesi üzerinde Ahi Teşkilâtları çok sıkı bir şekilde durmuşlardır. İsrarla mücadele ve kaliteli üretim sayesinde hammadde ve yarı mamül mallarda meydana getirilen tasarruf ve Türk mallarına duyulan güven ihracatın esasını teşkil etmiştir.

Üretimde kalite, standardizasyon ve dürüstlük yanında, günü gününe eşit olan müslümanın zararda olduğuna dair yürütücü ve yönlendirici hadisi şerife esnafın verdiği yüksek değer ve benzeri islâmi kaide ve inançlar manzumesi dikkatlere her zaman sunulmak suretiyle, iktisadi büyümenin muharrik gücü yapılmak istenmiştir. Türkler özellikle, Anadolu'ya büyük kitleler halinde geldikten sonra, yerini terkederek kaçıp gitmeyen ahalinin esnaf teşkilâtları ve sanatkârlarını tanımışlardır. Bunlara üstün olmak ile ancak tanıya yakın olunacağına, bunlar karşısında iktisadi yönden bağımsız, kendi kendilerine yeten ve hatta devletin iktisadi iktidarca güçlü kılınmasının yaşamak ve varlıklarını devam ettirmek için yegane çare bulunacağına... inanmanın şart olması, bu inançların yaşama tarzının bir parçası haline getirilmesinin temelinde Ahi teşkilâtlarının büyük gayretleri olmuştur. Bir diğer ifadeyle söz konusu prensipler iktisadi hayata şevk ve heyecan veren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gayri müslim ve yabancılarla rekabet edebilmek için inanç ve manevi kontrol müesseselerine ek olarak, Ahi Cemiyetleri ve devlet, denetleme organlarını gevşek tutmamış, kural dışı hareketlere çeşitli cezalar uygulamak suretiyle insan tabiatının hem manevi, hem maddi açıdan kontrolüne önem vermiştir. Ahiler ve esnaf teşkilâtları rekabet şartları, pazar meseleleri üzerinde çok önemli fonksiyonlar oynamış, halkın üreticiye güven duygusunun canlı tutulmasına gayret ederek, aldatılma kelimesinin akla getirilmesini dahi yok etmeye çalışmışlardır. Böyle bir teşkilâtlanma ve çalışma düzeni, Türk esnafının Anadolu'da iktisadi iktidarı ele geçirmesinde ve güçlenmesinde önemli bir tayin edici faktör olmuştur.

Vakıf müesseseleri ile içiçe yürüyen Ahilik, iktisadi faaliyetlerin finansman ihtiyacını karşılamak maksadı ile, bugünkü bankacılık, sigortacılık kredi teşkilâtlarının oynadığı rolleri oynayan veya bunları hatırlatan kuruluşlara cevaz vermişlerdir. Esnaf sandıkları enteresan bir vaki'dir. Bu sandıkların imkânları zayıf olanlara düşük komisyonlarla (faiz) kredi verdiklerini biliyoruz. Bugün bile faiz kelimesinin tefsirinde mutabakatın sağlanmadığını hepimiz biliyoruz. Öyleyse, yasak ve harama esas teşkil edecek faiz şartları yok mudur? Verilen kredi veya borç ile zaruret, esaret, namus ve mukadderat,

hastalık, devlet ve milletin istikbali.... gibi, kavramlar arasında münasebet kurmak suretiyle, düşünmek ve işleyen bir iktisadi organizasyon vücuda getirmek neden mümkün olmasın? Müslüman zengin ve güçlü yapmak için devletin kontrolünde işleyen kredi müesseseleri üzerindeki bugünkü tartışmanın, bir an evvel son bulması bakımından, ilgili kuruluş ve münevverlerimizin mutabakatını sağlamada, para sandıkları örneği iyi bir hareket noktası olamaz mı? Yani, iş yapan şahsın mal-para-mal şeklindeki dönüşümü sağlayacak önemli bir kredi müessesesinin, Ahi Teşkilâtlarınca benimsenmesi ve desteklenmesi, bunula ilgili fetvalar (faydalı olmalarına bağlı) bulunması dikkat çekici gerçeklerdir.

İktisadi bakımdan büyümenini ve güçlü olmanın en önemli unsuru, üretimle ilgili diğer unsurlara da hükmeden vasıflı insanın gücüdür. Düşünülebilen, çare bulabilen hareket ve akıl gücüne iradesiyle sahip olabilen insan alelâde bir üretim unsuru (vasıtası) olmaması icap eder. Bilindiği üzere maddeci görüşlerin zayıflığı daha burada devreye girmektedir. Ahilik maddeyi, manaya üstün bulmamış, madde dünyasının arkasında mevcut bilgi, beceri, ilim ve felsefenin, inanç ve davranışların önemini (Manevi Kültür) maddeye şekil ve güç kazandıracak vazgeçilmez bir prensipler manzumesi olarak yorumlamıştır. Yüksek bir kültürün temel teşkil ettiği tasavvuf felsefesi ile meşgul olan Ahilerin, madde ve mana dengesini kurmaya çalıştıkları ve bunu büyük ölçüde başardıkları dönemleri hatırlayacak olursak, o dönemlerde insana ne kadar değer verildiğini de tesbitde güçlük çekmeyiz.

Bir mesleği olmayanlar Ahi teşkilâtlarına kabul edilmemektedir. Her iş yeri bir okul, her usta bir öğretmendir. Ahilik Teşkilâtı usta-kalfa-çırak münasebetleri içinde, mecburi öğretim, bilgi ve mesleki maharet, güzel ahlâk ve dini kültür konularında yarışırma ve kazandırma hırsı ile vasıflı insangücü temin eden yol gösterici ve denetleyici, gerektiğinde cezalandırıcı özellikleri ile büyük hizmetler görmüşlerdir. İsteksiz olanları, kabiliyetleri sınırlı olanları bile, sanatkâr yapmaya azmetmiş öğretmenler (ustalar) ahilik ruhunun en iyi taşıyıcıları olarak, cemiyete karşı sorumluluk duygusunun timsali sayılmışlar ve takdir edilmişler, taltif edilmişlerdir.

Demek ki, vasıflı insan, iktisadi gelişmenin de, bizatihi malın kalitesinin de, satılabilir olma özelliklerinin de ana motifini teşkil ediyor.

Buraya kadar söylediklerimiz ve buna paralel faktörler sayesinde ki, Osmanlı Ülkesi kıt olan mallara ihracat geliri ile sahip olmuş, aynı zamanda kendi kendisine yettiği gibi, o günkü dünyada en fazla ihracat yapan ve malları en fazla aranan ülke olmuştur. Yabancıların en çok öğrenmek istedikleri dil de Türkçe olmuştur. Özellikle ipek yolunun devrede olduğu dönemlerde Osmanlı ülkesinde fakirlik söz konusu değildi. Merhum Profesör Mehmet Eröz beyin bir kitabında, Orhan Gazi zamanında sadaka verilecek, fitre verilecek müslüman bulmakta güçlük çekildiğine ve kitabı dinlerden birisine mensup gayri müslimlere de söz konusu yardımların yapılmasının uygun olduğuna dair karardan bahsedilmektedir.

Bir diğer husus, mesleki teşkilâatlanma konusundaki ilgi çekici yapıdır. Sayın Mehmet Genç'in bir makalesinde bahsettiği teşkilâatlanma şeması, hatırlanacak olursa;

Esnaf (Ahilik) Teşkilâtı, bir ağacın gövdesine bağlı dallar ve yapraklar bütününe benzemektedir. Merkezi otorite ağacın gövdesine, çeşitli meslekler dallarına, mesleklerin farklılaşmış alt birimleri de yapraklara benzetilebilir. Mesalâ ayakkabı imalât sanayiini ele alalım. Bununla ilgili dericiler var. Deriyi işleyip kullanılabilir hale getiren, belli ölçülere göre kesip pazarlayanlar var. Nihayet ayakkabıya son şeklini verenler var. İlgili çekici olan taraf, bunların hepsinin ayrı ayrı ve kendi aralarında teşkilâtlandığı, ayrı birlikler meydana getirdiği ve sonuçta bir araya gelerek daha büyük birliklere doğru organize olmalarıdır.

Hatta büyük şehirlerde bölgelere göre ayrı esnaf birlikleri kurduklarına, kendi aralarında organize olarak bir "Baş Kethüda" veya baş amir veya liderlik şeklinde temsil edildiklerine rastlayabilmekteyiz. O çağda müthiş bir teşkilâtlanma gücü. Bana öyle geliyor ki, bu güç Türk insanının, Türk milletinin kendi iç dünyasında, yani kültüründe mevcut. Böyle bir mevcudiyet olmasaydı, Türkler her devirde devletli yaşayamazlardı. Yapıdan gelen bu özelliğin ahiliğe de yansımış olduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer husus da, ahilik, basitleştirilerek takdim edilecek olursa, bir "Üreticiler Birliği Konfederasyonu" şeklinde karşımıza çıkıyor. Bu haliyle ahilik üreticilerin müşterek meselelerini bir araya getirmek, cemiyetten kendilerini tecrit etmeden problemlere çare aramak ve bulmak, otokontrol ile devrede bulunmak, yol gösterici ve eğitici faaliyetleri ile iktisadi hayata yön vermek gibi, görevler üstlenmiş bir teşkilât özelliği göstermektedir.

Müdahaleci, tanzim edici, emredici ve yaptırım gücü ile geliri yeniden dağıttıran Ahi Teşkilâtları önemli bir rol daha ifa edebilmişlerdir. Satış yapmayan esnafa, satış yapanların müşteri göndermeleri, karşılıksız yardımlar, işyerleri açacaklara sermaye teşkili, vakıf kurma ve kurulan vakıflara destek sağlama gibi, hususlardaki ferdi ve teşkilâtlı harcamalar, gelirin sosyal adalet kavramından müstakil harcanmadığını göstermektedir. Çünkü söylediğimiz harcama kanalları sembolik değil, ciddi işleyen ve önemli sonuçlar elde edilecek seviyede neticeler hasil etmektedir. Çünkü Ahi geleneğine ve inancına göre, kulun kula, kulluk etmesi, buna imkân verenin ayıbıdır. Yani iktisadi iktidarı çok zayıf olanların sosyal itibarı ve siyasi itibarı da genellikle zayıftır. Bunlar arasında genellikle bir doğru orantı mevcuttur. Bir çok ata sözlerimiz, şiirlerimiz, hikâye ve masallarımız, kültür hayatımızdan örnekler teşkil etmektedir. Devletler de bundan aynı şekilde nasib alırlar. Yani iktisadi, sosyal ve siyasi güçten birisi zayıf ise, diğerini de aşağıya doğru çekme istidadı öne geçebilir. Bu güçler arasında denge fikri mevcut ise, zayıf olan gücün yıkarıya doğru çekilmesi kuvvet kazanabilir. İslâm inancı, Türk vezirleri ve Ahilik prensipleri bu konuda tam bir ahenk teşkil etmektedir. Yarın ölecekmiş gibi âhiret için, hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için çalışmalısın, direktifi yeterli örnek olabilir sanırım. Ahilik müessesesinin iktisadi güç, sosyal adalet, ferdi ve devleti yaşatma, güçlendirme konusundaki oynadığı roller açıkça görülmektedir. Bununla ilgili fütüvvetnamelerde ve fermanlarda geçen kararlı ve azimli ifadeler herhalde durup dururken yazılmamıştır.

Bugünkü ifadeyle, bir diğer husus da sosyalleştirme meselesidir. Yani ferdi, gelişen ve yükselen sosyal grubun üyesi yapmak veya böyle bir değişmeye hazır hale getirmek suretiyle fert-grup uyumunda ferdi önceden hazırlamak için gayretler sarfedildiğini görmekteyiz. Cemiyette ferdi yalnızlaşma ve tecrit olma sonucu doğabilecek tehlikelere karşı, devlet, vakıflar ve ahilik müesseseleri yarış halinde, fakat işbirliği içinde mücehhez kılınmışlardır. Hiç bir kimseyi sahipsiz ve korumasız hissettirmemek, fert ve cemiyeti bundan sorumlu tutmak esas gaye olarak benimsenmiştir. Bu gaye ve faaliyet esasları çerçevesinde fertler ve aileler arası iktisadi güç dengelerinin kurulması hususunda ahilik önemli roller üstlenmiştir. Kendi teşkilâtlarına mensup olanlar arasında fakir bırakmama ve varsa onları da diğerlerine yaklaştırma konusunda dengeleyici çalışmalar, bir bakıma, cemiyette husumetin, fenalıkların ortadan kaldırılmasına yönelik olmuştur. Bu konuda ne kadar ciddi davramldığma dair pek çok örnekten birisi de, merhum Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan hocamızın bir tesbitidir. Bu tesbite göre, bir meslek teşekkülüne mensup en fakir ile en zengin kimseler arasındaki maddi farkın azami iki misli kadar olduğuna işaret edilmesidir. Dolayısıyla bundan maksat, tekrar edilecek olursa, gelir ve servet farklılıklarının fert ve aileler üzerinde baskı veya prestij unsuru olarak kullanılmasını önlemek, cemiyetin sağlam yapıma zarar verdirilmeden hayatın devam ettirilmesini sağlamaktır.

Sanayi ihtilâlinde önceki dönemlerde mükemmel neticeler veren gelir ve servet politikasındaki aşırı hassasiyet, yeni şartlarda yeni esaslara bağlanamamıştır. Zaten gerilemenin başlaması ile birlikte Osmanlı devleti ve ülkesi sürekli dış saldırılar ile bundan doğan iç kargaşa ve çok milliyetli hassas yapıdan kaynaklanan gevşemeler v.s. sebeplerle kendisini yeni durumlara uyduracak rahat ortamı da bulamamıştır.

Ahilik ruhu ve teşkilâtlanma çalışmaları yalnız şehir cemiyetlerine mahsus kalmamıştır. Köylerimize kadar uzanmış ve yer yüzünde yalnız Türklerde görülen İMECE Müessesesinin doğup gelişmesinde de müessir olmuştur. Birlikte iş görme ve dayanışma ruhunun tezahürü olan bu ve benzeri organizasyonlar, birlik şuurunun güçlenmesi bakımından çok yararlı sonuçlar vermiştir.

Özellikle, insanlar arasında insana değer verme, yaradamn emaneti olma, onlara sahip çıkma, korumanın, dini ve mesleki bir vecibe olduğu; tekke (zaviye), okul, cami, kışla, oda gibi, topluluk bulunan her yerde yazılı ve sözlü olarak hassasiyetle hatırlatılmaya çalışılmıştır. Bilhasasa, bayramlarda ve hususiyet arzeden günlerde meslek teşekkülleri, çeşitli şekillerde hizmet arzederken, hem kendisini hem de milli varlık ve milli kimlik belirtecek, bunun önemini idraklerden ve hafızalardan sildirmeyecek görüntümlere dikkat çekmeye çalışmışlardır. Anadolu'yu vatan yaparken, çeşitli ırklar dan, değişik gruplar dan meydana gelen ahalinin bulunduğu gözden irak tutulmaya, bunlardan gelecek tehlikelere karşı, fevkalâde güçlü, şuurulu bir birlik kavramı olmadıkça, burasının vatan yapılmasının mümkün olmayacağı bilindiği için, birlik şuuruna ahi tekke ve tarikatlerinin çok büyük katkıları olmuştur. Hatta Devlet zayıf düştüğü, beyliklere bölündüğü zamanlarda bile, ahilik birlik ve beraberliğin devamında çok büyük roller oynamıştır. Güç-

lü ve itibarlı ahi babaları, ahi şeyhleri halkın birbiriyle ayrılıp, birbirlerine düşman olarak, döğüşmelerini önlemiştir. Edebali, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram, ... gibi zatların destanlaşan gayretlerini kim inkâr edebilir?

Selçuklu ve Osmanlıdaki birlik şuurı, teşkilâtçılık, güç ve kudreti koruma, ahilerin düşman üzerindeki propaganda ve ikna kabiliyetleri, adalet anlayışı ...gibi, sebeplerin gayri Türk unsurlarda Türklere hayranlık duyarak bağlılık göstermelerine, çözümlü dağılımlarına ve büyük çapta Anadoluyu boşaltmalarına sebep olduklarını artık bilmeyen münevver olduğunu görmek herhalde önemli bir üzüntü kaynağıdır.

Ahilik prensip ve hedefleri çerçevesinde, teşkilâtlanmanın oturduğu, artık Anadolu'nun vatan olduğu fikriyatının tam olarak kuvvet kazandığı anlaşıldıktan sonra, gayri müslim sanatkârların da, esnaf teşkilâtlarına üye olabildiklerini görebilmekteyiz. Bu daha geniş çapta bir birlik şuuruna duyulan ihtiyacın da neticesi kabul edilebilir. Aynı hadisenin Osmanlı Devletinin son dönemlerinde birlik ve beraberlik duygusunun korunması için Lonca veya Gedik şeklinde isimler altında karma teşekküllere gidildiği de görülebilmektedir.

Kısaca toparlamak gerekirse, yeni değişen iktisadi nizam, sosyal nizam ve kültürel değişimlere ahilik tabiatı icabı uyamamıştır, ve bu müesseseden yararlanma imkânı yoktur diyenlere iştirak etmem mümkün değildir. Konu ilmi olarak ortaya konulmadıkça ve ikna edici deliller verilmedikçe, ahilik müessesesinin işe yaramaz hükmüne iştirak etmenin anlamı da yoktur. Ancak yararlanılacak pek çok hususları vardır. Bunların bir kısmına işaret etmiş bulunmaktayım.

Sürekli harp içerisinde bırakılan, sürekli iktisadi kaynaklarını tüketmeye ve yok etmeye adeta mahkûm edilen, her taraftan kuşatılmış ve yeniden Orta Asya'ya sürülmek istenen bir devlette, nasıl ki, diğer kurum ve kuruluşlar rollerini tam yapamamışlarsa, ahilik teşkilatlarımızın da çöküşü durduramamasını normal karşılamak gerekir.

Lütfen, şöyle bir düşünün. Allah Korusun, Türkiye Dört bir taraftan saldırıya uğrasa, sürekli harp içerisinde bırakılsa, hangi kuruluş, hangi müessese tehlikeyi bertaraf etmek için sınırsız güce sahip olabilir ve zayıflamaz? Birlik şuurunu iktisadi ve sosyal yapıyı güçlendirmek için kaynak tahsisinde güçlük çekilmez mi?

Böyle soruları ve oluşmuş gerçekleri göz önüne getirdiğimizde, çok yönlü ve çok faktörlü düşünmemiz gerektiğini akıldan çıkarmak, hem ilme hem de realiteye aykırı düşer. Artık ahilik tarih olmuştur, Bunu bilmesek de olur, gibi sözler hiç bir ilmi gerçeği ifade etmez. O zaman benzer her müessese için aynı şeyi söylersiniz. Hepsini tarih olmuştur der geçersiniz. Yok öyle şey. Her cemiyet kendi kültür düzeni, kendi geçmişi ve yeni şartların ahenkli bir sentezi ve bunu benimsemesi sayesinde daha az buhranlı ve daha çalkantısız değişme ortamını yaşar. Aksi halde taklit peşinde koşarken, aşağılık duygusu ve kimlik krizine düşmesi beklenilmelidir. Bu şekilde değişme daha çok şey kaybettirir. Ne tam batılı, ne de milli cemiyet modeline sahip olabilirsiniz. Bunların, bugün bizde konuşulur ve yazılır olmasını aslında yararlı ve faydalı olabilecek işaretler saymak gerekir.

Demek ki, ölçü olarak ele aldığımız sosyal gelişme unsurları arasında ahenk ve paralellik olmalıdır. Bunlardan birisi veya ikisi eksik olursa, arzulanan hedefe varmak son derece güç, zaman israfı, kaynak israfı ve emek israfı olarak karşımıza çıkacaktır.

Bana göre ahiliğin iş ahlâkı, iş disiplini, kalite kontrolü, standardizasyon, pazarlama, eğitim ve vasıflı insangücü yetiştirme, cemiyete karşı sorumluluk duygusu, insan sevgisi mesleki teşkilâtlanma,... gibi, pek çok prensip ve uygulamalarından yararlanmak, daha doğrusu yararlanabilmek için çalışmalar yapmamız faydalı olacaktır. Böyle şeylerden kaçmak tembellik ve ilimsizliktir, sorumsuzluktur. Öğrenmekten korkmaktır. Yabancılar bizim sosyal ve kültürel yapımızın hususiyetlerini, bu arada ahilik teşkilâtını ve eski yaşanan müesses nizamlarımızı v.s. araştırıp öğrenirken, bizim bize ait olanları daha doğru ve daha ciddi bir şekilde ortaya çıkarmamız icap eder. Mamafih son zamanlarda Kırşehir'de olduğu gibi, birçok yerde ve üniversitelerimizde ahilik konusunda yapılan çalışmalar ve araştırma kuruluşlarının devreye girmelerinin Türkiye için de, insanlık için de yararlı sonuçlar vereceğine ümitle bakılması gerektiği kanaatindeyim.